

Derleme Makale

Modern Toplumda Anlam Arayışı: Mekân ve Yer

Vildan DÜNDAR TÜRKKAN*

ORCID NO: 0000-0001-6049-9403

*Arş. Gör. Dr., vldndndr@hotmail.com, Pamukkale Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü.

Öz

Bu çalışma, günümüz toplumunda mekân ve yer kavramlarının tüketim odaklı yaşam tarzı tarafından nasıl dönüştürüldüğünü incelemektedir. Çalışma, literatür taraması ve kavramsal analiz yöntemleriyle yürütülmüştür. Öncelikle mekân ve yer kavramlarının değişen anlamları bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmeye çalışılmış; ardından Sanayi Devrimi'nden günümüze mekânın nasıl soyutlaşıp ticari bir meta hâline geldiği ve bu dönüşümün bireylerin mekânla olan bağlarını nasıl zayıflattığı analiz edilmiştir. Son olarak da insan-mekân ilişkilerindeki yabancılaşma ve yerleşme olgusunun imkânsızlaşması tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: mekân, yer, yerleşme, tüketim toplumu

Review Article

The Quest for Meaning in Modern Society: Space and Place

Vildan DÜNDAR TÜRKKAN*

ORCID NO: 0000-0001-6049-9403

*Res. Assist. Dr., vldndnr@hotmail.com, Pamukkale University, Faculty of Architecture and Design, Department of Interior Design

Abstract

This study examines how the concepts of space and place have been transformed by a consumption-oriented lifestyle in contemporary society. The research was conducted through a literature review and conceptual analysis methods. First, the changing meanings of the concepts of space and place have been evaluated with a holistic approach. Then, it analyzed how, from the Industrial Revolution to the present, space has become abstract and turned into a commercial commodity, as well as how this transformation has weakened individuals' connections with space. Finally, the study discusses the alienation in human-space relations and the impossibility of the phenomenon of settlement.

Keywords: space, place, settlement, consumer society

1. GİRİŞ

Yer bireylerin iletişime geçtikleri ve bağlandıkları mekânlar, anlamlı konumlardır” (Cresswell, 2004, s. 75).

Modern toplumun en belirgin özelliklerinden biri olan tüketim arzusu, günümüzde toplum bilimcileri tarafından sıklıkla tartışılan bir olgudur. “Neden her şeye sahip olmak istiyoruz?”, “Sahip olduğumuz nesnelerin bizim için gerçek bir anlamı var mı?” veya “Her şeyi neden bu kadar hızlı tüketiyoruz?” şeklindeki sorular, düşünülmesi gereken önemli konular arasında yer alır. Bu soruları yanıtlamak her ne kadar zor olsa da bu bağlamda mekân ve yer kavramlarının mimarlık kuramındaki dönüşümünü incelemek önem kazanmaktadır.

Sanayi Devrimi’nden günümüze toplumsal üretim biçimlerinde yaşanan köklü değişimler, mekânın tanımını ve deneyimlenme biçimini yeniden şekillendirmiştir. Yer kavramı, geleneksel toplumlarda mekânın yalnızca fiziksel bir alan olmasının ötesinde, toplumsal hafıza ve kimlikle derin bir bağ kurarak somut ve anlam yüklü bir hâle gelmiştir. Ancak, mekân modernleşme süreciyle birlikte giderek daha soyut, ölçülebilir ve nötr bir varlık olarak algılanmaya başlanmıştır. Mekân, kartezyen düşüncenin etkisiyle koordinat sistemine indirgenerek ele alınmış; bu yaklaşım, mekânın insan deneyimlerinden bağımsız, evrensel ve homojen bir boşluk olarak tanımlanmasına yol açmış ve anlam boyutunu geri plana itmiştir. Sonuçta, mekân bireylerin duygusal ve kültürel deneyimlerinden uzaklaşarak soyut bir nesneye dönüşmüştür.

Sanayi Devrimi’nin yarattığı üretim artışı, kapitalist düzenin ortaya çıkmasına ve tüketim odaklı toplumların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Baudrillard’a göre, “bolluk içindeki insanlar artık, tüm zamanlarda olduğu gibi başka insanlar tarafından değil, daha çok nesneler tarafından kuşatılmış durumda[dır]” (2012, s. 15). Bu durum, bireyleri sürekli yeni ve farklı şeylere sahip olmaya teşvik etmektedir. Her şeyin sahiplenilmesi durumu, mekânsal ölçekte de kendini gösterir. Teknolojinin rolü ile artan mekân üretimi, mekânın bellekteki izini yok etmektedir. İhtiyaç için üretilen mekân artık sadece alınıp satılan, kâr odaklı bir ürün hâline dönüşmüştür.

Kartezyen mekân anlayışı, endüstrileşme döneminde kent planlaması ve kitlesel üretim pratikleri ile somutlaşmıştır. Şehirlerin standartlaşmış tipolojilerle düzenlenmesi, mekânın yerel niteliklerini silikleştirerek evrensel bir soyut mekân yaratma eğilimi doğurmuştur. Kapitalizmin

ürettiği soyut mekân farklılıkları ortadan kaldırmaya çalışsa da toplumsal mücadelelerin mekân bağlamındaki karşı duruşu bu sürecin en büyük sınırlayıcısı olmuştur (Lefebvre, 2014, ss. 77-81). Modern dönemde sınıf mücadelesinin mekân üzerinden gerçekleşme sıklığı, soyut mekânın hâkim olmasının önünde duran en önemli engeldir; bu durum mekânın nötr bir zemin olmaktan öte, iktidar ilişkilerinin ve üretim biçimlerinin bir yansıması olduğunu göstermektedir.

Sanayi Devrimi'nin mekân üretimindeki yıkıcı etkisi, "enformasyon çağı" olarak adlandırılan günümüzde daha da belirgin hâle gelmiştir. Günümüzdeki teknoloji, mekânları fiziksel birer yansımaya çevirerek mekânın içini boşaltmıştır. Artık mekân, zamanın hızına ayak uyduramaz hâle gelmiş ve yalnızca bir imaja dönüşmüştür. Mekân, insanın ikinci bedeni¹ olma görevini yitirerek, ona dair yaşam izleri taşımayan bir kabuk hâline gelmiş; hatta içinde yaşanan makine olarak tanımlanır olmuştur. Oysa Hegel'e göre, bir bina kendi anlamını içinde taşımaktadır (Whiteman, 1987).

Öte yandan, yer kavramı modern mekân anlayışı içinde arka plana itilmiştir. Yer, coğrafi bir konumun ötesinde, tarihsel ve kültürel anlamlarla yüklenmiş mekânsal bir deneyimi ifade eder. Ancak endüstriyel modernite ve sonrasındaki tüketim ideolojisi, yer duygusunun çözülmesine ve mekânın anlamını yitirmesine yol açmıştır. Bu çalışma, söz konusu anlam yitimini ve mekânın imajlaşmasını irdeleyerek insan-mekân ilişkilerindeki yabancılaşmayı ve yerleşme olgusunun imkânsızlaşmasını tartışacaktır. Bu bağlamda, çalışmada gündelik dilde sıklıkla iç içe geçen bir kullanımı olan, tarih boyunca farklı epistemolojik çerçevelerde çeşitli anlamlar kazanmış ve önemli değişimlere uğramış mekân ve yer kavramları üzerinde durulacaktır.

2. KAVRAMSAL AYRIŞMA: MEKÂN VE YER

Adam Sharr (2010), Heidegger'in *Mimarlar için Heidegger* adlı eserinde mekân kavramını ele alış biçimine değinir. Mekân; mimarlık tarihi boyunca üzerinde çokça durulan, ne ifade ettiğine, tanımının ne olduğuna, neyi barındırıp neyi barındırmadığına dair tartışmaların sürekli devam ettiği bir konudur. Örneğin, kartezyen görüşe göre mekân; çizgiler, yüzeyler ve koordinatlar bütünlüğü olarak değerlendirilir. Başka bir ifadeyle geometrik bir formdur. Onunla etkileşime geçilemez.

¹ John Whiteman, "On Hegel's Definition of Architecture" adlı makalesinde mimarın insan aklının ikinci bedeni olduğundan söz eder.

Kısacası, mekân ve insan birbirinden ayrı düşünülür. Bu düşüncenin aksine Heidegger mekânı insanla etkileşim hâlinde olan ve deneyimlenebilen bir yer olarak görür (ss. 76-92).

Mekânla yaşanan bu deneyim de insanın yer ile olan ilişkisini anlamamızı sağlar. Mekânda bir yer sahibi olmak, mekânın içinde olmak değil, mekâna yakın olmak, "yerleşmek" ile ilişkilidir. Peki bir mekâna nasıl yakın olur ya da nasıl yerleşiriz?

Hegel'e göre; mekânın üretiminde asıl amaç, içinde üretildiği toplumun ortak bilincini yansıtip bu bilincin kullanılabilirliğini sağlamaktır (Whiteman, 1987, ss. 8-10). Lefebvre'ye göre de mekân toplumsal ilişkilerde ve üretim biçiminde yalnızca fiziksel, uzamsal bir şey olarak anlaşılamaz. Hâlihazırdaki üretim biçimine özgü bilgidir, eylemdir (2015, ss. 103-104). Burada Lefebvre'nin üretimden kastı "...hem şeylerin tam olarak ekonomik üretimi, hem de daha geniş felsefi bir kavram olarak, 'eserlerin üretimi, bilginin, kurumların, toplumu oluşturan her şeyin üretimi[dir]'" (Elden, 2004, s. 94). Bu noktada mekân salt formdan çok daha fazlasıdır. Kullanıcı, mekânla sürekli bir etkileşim hâlinde olur ve mekâna çeşitli anlamlar yükler. Mekânla kurulan ilişki hem mekândan beslenir hem de mekânı besler. "Yapılı boşluk" olarak tanımlanan ve aslında "iç"in anlam taşıdığı vurgulanan mekân, Heidegger için içinde var olduğumuz değil, mekânsal olarak var olduğumuz gerçeği üzerinde durarak, algılanan ya da kavranan bir şey değil, aksine var olma biçimimizdir. Dolayısıyla mekân, insanın yaşam izlerini görünür kılar ve yaşamı yansıtır (Bolak Hisarlıgil, 2008, ss. 26-32).

Tarihsel süreçte kimi zaman birbirinin yerine kullanılan, kimi zaman ise karşıt yapılar olarak ele alınan mekân ve yer kavramları, farklı disiplinlerde hem bütüncül hem de birbirinden bağımsız anlamlar taşıyan olgular olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda girift yapıları nedeniyle birbirlerini etkilemektedirler. Özellikle modernite ve küreselleşmeden etkilenen yer kavramının nasıl oluşturulduğu ve ne anlama geldiğine dair tartışmalar son yıllarda mekân söylemindeki dikkate değer değişimden etkilenerek şekillenmiştir (Agnew, 1984, s. 38). Bu bağlamda, söz konusu iki kavramın tarihsel süreci ve birbirleriyle temas edip ayrıştığı noktalar üzerinde durulacaktır.

2.1. Mekân Kavramı

Antik Yunan'a değin uzanan ve bugün haâlâ tartışıl原因en bir kavram olarak mekân, Platon'un *Timaios* eserinde evreni oluşturan dört öğeden (hava, toprak, ateş, su) biridir ve Platon bu öğelerin arasındaki ilişkileri

matematiksel oranlara bağlamıştır. Platon'a göre evren sabit bir yapıdayken, bu öğelerin mekânsal yapıları belirgin formasyonlara sahiptir. Bu düşünce, mekânın geometrik bir yapı olarak anlaşılmasına zemin oluşturmuştur (Van de Ven, 1978).

Aristoteles, *Fizik* eserinde mekânı daha pragmatik bir şekilde ele alarak *yer* (topos) kavramını geliştirmiştir. Aristoteles'e göre yer, cisimlerin bulundukları konumken, mekân, bu cisimlerin işgal ettiği toplam alanı ifade eder. Mekân, fiziksel nesnelerin doğal durumunu ve hareketini anlamada kritik bir konum taşır (Jammer, 1993, s. 17).

Descartes (2015) felsefesinde mekân, *res extensa* (yer kaplayan şey) kavramıyla merkezî bir rolde yer alır. Bu bağlamda mekân, yalnızca cisimlerin yer kapladığı bir alan değil, aynı zamanda cisimlerin kendileriyle doğrudan ilişkili olan bir varlık düzlemidir. Descartes'a (2015) göre mekân, fiziksel dünyanın matematiksel bir ifade aracılığıyla tanımlanması gereken bir yapıdır. Mekânın doğası, geometrik koordinatlar sistemi ile inşa edilmekte; bu da mekân ve madde arasında bir özdeşlik kurulmasına olanak tanımaktadır. Mekân, içinde bulundurduğu cisimlerle birlikte ayrılmaz bir bütünlük oluşturmaktadır. Mekânın varlığını yalnızca objeler üzerinden anlamlandırmayı mümkün kılan bu yaklaşım, mekânı insan deneyiminden bağımsız, evrensel ve homojen bir boşluk olarak tanımlamaktadır.

Leibniz, Descartes'tan farklı olarak mekânı ilişkiler üzerinden anlamlandırır. Mekân, ona göre, cisimler arasındaki ilişkilerin toplamıdır ve bu nedenle cisimler var olmadıkça mekânın anlamı yoktur, mekânı, birbirini izleyen deneyimlerin birikimi olarak kabul eder; dolayısıyla mekân, cisimlerin konumları ve aralarındaki ilişkilerin bir yansımasıdır; cisimlerin etkileşimleri olmadan anlam kazanmaz ve bu ilişkiler, mekânın kendisinin niteliğini belirler (Cevizci, 1997, ss. 468-469).

Kant, mekânı *a priori* olarak deneyimden bağımsız düşünsel bir yapı olarak tanımlar. Mekân, Kant'a göre, zihnimizde şekillenen bir yapı olduğu için fiziksel gerçeklikten bağımsız değildir; insanın dünyayı anlaması için gerekli bir kavramsal çerçevedir (2022, ss. 25-29).

Harvey (2016) için ise mekân yalnızca fiziksel bir yer değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin ve güç dinamiklerinin biçimlendiği bir alan, toplumsal yapıların, ekonomik süreçlerin ve tarihsel gelişmelerin bir yansımasıdır.

2.2. Yer Kavramı

Mekânı yalnızca iki nokta arasındaki ölçülebilir uzaklıklar olarak tanımlamak yerine, bireyin çevresiyle ve zamanla kurduğu ilişki üzerinden varoluşunu temellendiren bir özne anlayışına sahip olduğunu ifade eden Heidegger (2008), yer odaklı bir mekân anlayışını savunmaktadır. Düşünsel bir üretim olan bu kavramlaştırma, Norberg-Schulz ve Bachelard'ın eserleri sayesinde pratiği de etkilemiştir.

Bachelard (2017), yer özellikle de ev kavramını fenomenolojik bir bakış açısıyla ele alır. Ona göre yer sadece fiziksel bir alan değil, aynı zamanda anılar, duygular ve hayal gücüyle dolu bir varlıktır. Özellikle evi bir sığınak, bir kimlik ve bir varoluş alanı olarak değerlendirir.

Norberg-Schulz (1971) ise yer kavramını mimari ve kültürel bağlamda ele alır. *Genius Loci* kavramıyla bir yerin kendine özgü karakterinin ve kimliğinin önemini vurgular. Yer anlamını tarih, kültür ve doğal çevre ile ilişkiden alır.

De Certeau (1984), mekân ve yer kavramlarını birbirinden ayırır. Mekânı, belirli bir fiziksel ya da sosyal yapı çerçevesinde düşünürken; yeri, bireylerin mekânı deneyimleme ve onu kendi pratikleriyle dönüştürme yolları olarak değerlendirir. Bu bağlamda mekân, kuramsal, organizasyonel ve toplumsal yapıların bir ifadesidir; yer ise bu yapıların içinde bireylerin yaptığı günlük pratiklerdir.

Casey'e göre yer, fiziksel olarak sarmalanıp kuşatılamayan, ancak bedenle karşılıklı olarak birbirlerine sarılı olan, içinde biriciklik barındıran bir olgudur (Casey'den akt. Morris, 2004, s. 179). Casey'e göre; bedenimizle sürekli yeniden keşfedilen ve yaratılan bir olgu olan yer, fenomenolojik bakış açısıyla tanımlanan bir deneyim hâline işaret eder (1998, ss. 202-242).

Hayden (1977), yerin sadece fiziksel bir alan değil, aynı zamanda toplulukların kimliğini oluşturduğu ve özdeşleştiği bir kavram olduğunu vurgular. Hayden, yerin bireyler için taşıdığı anlamın kişisel deneyimlerden oluştuğunu belirtir. Yer, bireylerin hafızalarında ve kimliklerinde yer eden önemli sembollerdir. Bu anlamlar, bireylerin toplumsal geçmişi ile bağlantılıdır ve bireylerin yerleri deneyimleme, anlama ve tekrar üretme biçimlerini etkiler.

Farklı düşünürlerin mekân ve yer kavramlarına yaklaşımları irdelendiğinde, bu iki kavramın da tarihsel süreçte birey ve toplum için

anlamlarının çoklu ve karmaşık bir yapıda olduğu görülürken; bu karmaşık yapı her geçen gün değişmeye ve dönüşmeye devam eder.

3. ANLAMSAL DÖNÜŞÜM

Gündelik yaşam pratikleri içinde değişen ve tüketiciye dönüşen insanın mekânla kurduğu ilişki de bir tüketim ilişkisidir. Baudrillard'a göre (1996, s. 199), gerçekte nesneler ve araçlar tüketimin amacı değildir, onlar sadece ihtiyacın ve tatminin nesneleridir. Bir nesne eğer tüketim nesnesine dönüşmüşse, o artık gösterge hâlini almıştır ve gösterge ile kurulan ilişkide sadece şimdilik vardır. Geçmiş ve geleceğe dair bir bağ kurulamaz. Bu durumda da ilişki doğrudan deneyimlenemez. Nesneyle birlikte dönüşür, sonlanır ve tüketilir. Mekân, bu açıdan bakıldığında da artık insanın "yerleşme"sine olanak tanımayacak, alınıp satılabilecek bir meta hâline gelmiştir. Bireylerin yaşam tarzını standartlaştıran, mekânla ilişki kurmasını engelleyen, bireyci ve kendi çıkarları için geçmişe ve geleceğe dair tüm izleri silmeyi ve tek tipleşmeyi teşvik edip kendi devamlılığını sağlama amacıyla olan bu sistem, insanla mekân arasındaki bağın kopmasına ve mekânın bellekteki yerinin giderek kaybolmasına neden olmaktadır.

Mekân, modern çağda geleneksel bağlamından kopararak faydacı ve bilimsel bir bakışla ele alınmış, içerdiği anlam katmanları giderek boşalmıştır. Sanayi Devrimi'nden itibaren gelişen üretimi rasyonalite, mekânı salt üretim araçlarının düzenleneceği bir fiziksel ortam olarak görmüştür. Özellikle yirminci yüzyıl başlarında mimarlık ve şehircilik alanında etkili olan yaklaşımlar, mekânın anlamından ziyade işleve öncelik tanıyarak tekdüze ve evrensel mekân tipolojilerinin yaratılmasına neden olmuştur. Mekânın bu şekilde standartlaştırılması, her yerde tekrar eden benzer formların ortaya çıkmasına ve yerelin özgün anlamının yok olmasına neden olmuştur.

Lefebvre (2014; 2015), kapitalist modernitenin yarattığı soyut mekânın, toplumsal yaşamı tekdüze hâle getirerek farklılıkları ortadan kaldırma eğiliminde olduğunu belirtmektedir. Soyut mekân, evrensel para değeri ve değişim ilişkileri aracılığıyla tanımlandığı için yerel kültürel ve tarihsel anlamları değersiz hâle getirir. Ölçülebilir ve metalaşmış mekân ürünleri, kendi gerçekliklerini gizleyerek âdeta fetişleşmekte ve somut gerçekliğin yerini almaktadır (Lefebvre, 2014, ss. 106-107). Böyle bir ortamda, şehirler ve yapılar, özgün özelliklerinden uzaklaştırılarak birbirine benzer, değiş tokuş edilebilir mekân parçalarına dönüşür. Mekân, sonuç

olarak bir yaşam alanı olmanın ötesine geçerek ekonominin ve teknolojinin egemen olduğu anlamsız bir arka plana dönüşmektedir.

Mekânın anlam kaybı, tüketim toplumunda daha da derinleşmiştir. Baudrillard (2012, s. 43), modern tüketim düzeninde nesnelerin ve mekânların artık kullanım değerinden ziyade gösterge değeri taşıdığını söyler. Mekân da bu gösterge ekonomisinin parçası hâline gelerek kendi başına bir tüketim nesnesine dönüşür. Baudrillard'a göre, kent yaşamında meydana gelen yeni kıtlıklardan biri de mekândır; bir zamanlar doğal olarak sunulan temiz hava, yeşil alan ve sessizlik gibi mekânsal değerler, artık parayla satın alınan lüksler hâline gelmiştir (2012, s. 57). Böylece tüketim ideolojisi, mekânın maddi ve manevi boyutlarını metalaştırarak onu gerçek anlamından koparmaktadır. Bir başka deyişle, tüketim kültürü, mekânı hakikatinden soyutlanmış bir sahneye indirgeyerek gösterinin bir dekoru hâline getirir. Bu durum, mekâna yüklenen anlamın giderek yüzeysel hâle gelmesiyle sonuçlanır. Yer duygusu, yani mekânla kurulan derin aidiyet ve anlam ilişkisi zayıflar. İnsanlar bulundukları çevreyi, yalnızca geçici olarak kullanılan mekânlar toplamı şeklinde algılamaya başlar. Kamusal alanlar dahi tüketimin ve geçirgen görselliğin etkisiyle, ortak bellek ve değer üretme işlevini yitirir. Marc Augé (2016), birer "yok-yere" dönüşen bu alanların, geçmişten beslenen bir kimlik sunmadığı gibi özgün bir deneyim yaşatmadığını da vurgular. Modern mekân pratikleri sonucunda ortaya çıkan tablo, mekânın anlamı kaybolan bir kabuğa dönüşmesidir. İçerik yerine imajın, derinlik yerine yüzeyin egemen olduğu bir mekânsallık ortaya çıkmıştır.

Mekân, tüketim ideolojisinin dorukta olduğu postmodern dönemde artık yalnızca fiziksel bir çevre değil, aynı zamanda bir gösteri nesnesi ve imajdır. Mekânın imajlaşması, onun deneyimlenmesinden çok temsiline önem verilmesi anlamına gelir. Günümüz metropollerindeki mimari yapılar ve kentsel mekânlar, medya aracılığıyla sürekli olarak görüntülenip tüketilir. Bir plaza binası ya da müze, işlevinden çok yarattığı estetik imge ve marka değeriyle değerlendirilir. Bu olgu, Guy Debord (1996) tarafından *Gösteri Toplumu* çalışmasında kavramsallaştırılmıştır. Gerçek mekân deneyiminin yerini mekânın imgesel temsilleri almıştır.

Baudrillard (2018); modern toplumun, bireyleri her şeyin imaja dönüştürülmesine razı olmaya zorladığını söyler ve bir uyarıda bulunur. Ona göre, her şeyin imaj olduğu yerde, artık imajdan söz edilemez. İmaj, ardında hakikatin olmadığını unutturur ve geriye sadece boş bir

gösterge kalır. Bu tespit, mekânın imgeleşmesi ile ilgili paradoksu çarpıcı biçimde ortaya koyar. Mekân tamamen imgesel bir meta hâline geldiğinde, artık kendi gerçekliğini yansıtan bir anlam taşıyamaz.

Mekânın imgeleşmesi, mimariyi de bir iletişim aracı hâline getirir. Özellikle postmodern mimarlıkta binaların cepheleri âdeta bir reklam panosu gibi semboller ve göndermeler taşır. Kentler küresel ölçekte birer marka olarak pazarlanırken; mimari eserler o markanın logo değeri gören görsel simgeleri hâline gelir. Bu koşullarda mimari mekân, kullanıcılarına barınma veya sosyalleşme gibi doğrudan deneyimler sunmaktan ziyade; uzaktan bakılıp fotoğraflanacak, sosyal medyada paylaşılacak ikonik kareler üretmeye hizmet eder. Mekânın değeri, sunduğu yaşantının kalitesinden çok, temsil ettiği imajın çekiciliği ile ölçülür.

Mekânın imgeleşmesi, onun tamamen değersizleşmesi anlamına gelmez; aksine, imgeler aracılığıyla yeni anlam katmanları da inşa edilir. Ne var ki bu anlam, derin ve kalıcı olmaktan ziyade tüketim döngüsü içinde hızla eskiyen ve yerini bir sonraki imgeye bırakan yüzeysel bir anlamdır. Bir alışveriş merkezi, bir dönem popüler kültürün ve tüketim ideolojisinin tapınağı olarak anlam kazanırken; modası geçince, terk edilmiş bir kabuğa dönüşebilir. Bu kırılgan anlam düzlemi, Baudrillard'ın (2018, s. 195) bahsettiği "hiper-gerçeklik" olgusuyla da bağlantılıdır: Gerçek ile imge yer değiştirir ve hakikatin yerini *simulakr*'a alır. Hakikat şehirden simülasyon kente uzanan bu yol, mekânın özündeki anlamın boşalması pahasına kat edilmiştir. Böylelikle; günümüz tüketim toplumunda mekân, bir imge olarak dolaşıma girer ve imgelerin yarattığı ekonomik sistemde kendi anlamını yitirir.

Modern dönemde mekânın anlamını yitirmesi, insan-mekân ilişkilerinde derin bir yabancılaşma doğurmuştur. Mekân artık insanın yerleşip kök salacağı bir yer değil, çoğu zaman geçici olarak bulunduğu, anonim ve mekanik bir çevredir. Heidegger, geleneksel dilde "iskân etmek" (*dwelling*) kavramının unutulduğunu ve bunun insanın mekânla kurduğu ilişkiyi olumsuz etkilediğini belirtir (Sharr, 2010, ss. 37-75). Heidegger'e (2008) göre insanoğlu; modern dünyada "yersiz yurtsuz" kalmış, yani bir türlü kendine ait bir "yer hissi" geliştirememiştir; bu köksüzlüğün temel nedeni de insanın varlıktan uzaklaşmasıdır. Mimarlığın en temel sorunsallarından biri de budur: Yapı inşa etmek, hakiki manada ikamet etmeye nasıl dönüşebilir? Heidegger, *İnşa Etmek İskân Etmek Düşünmek* (*Building, Dwelling, Thinking*) eserinde, yapı kurmanın özünde insanın dünyada yerleşme çabasının yattığını; ancak teknolojik-

modern toplumda yapıların bu asli amacı unutturarak insanı mekânla bağ kuramaz hâle getirdiğini ifade eder (Sharr, 2010, ss. 37-75).

Modern şehir yaşamı, sürekli bir hareketlilik ve geçicilik içerdiği için yer duygusunu köreltir. Kırsal veya geleneksel yaşamda kuşaklar boyu süreklilik gösteren mekân aidiyeti, günümüz kent insanı için nadir bir ayrıcalığa dönüşmüştür. İnsanlar aynı evde kısa süreliğine oturmakta, iş yaşamı veya eğitim için farklı şehirlere taşınmakta, hatta dijitalleşmenin etkisiyle mekânın fiziksel sınırlarının ötesinde sanal ortamlarda vakit geçirmektedir. Bu parçalı deneyim, yerleşme kavramını neredeyse imkânsız kılar. Birey, kendini bir mekâna tam anlamıyla ait hissedemeden mekân değiştirir. Yer (*place*) ancak insan deneyimi ve duygusal bağlanma ile inşa edilir; oysa hız ve tüketim çağının mekânlarında, deneyim derinleşmeden tüketilerek yenisine geçilmektedir (Tuan, 1975, ss. 152-153).

Mekân bağlamında yeniden düşünülebilecek kavramlardan biri yabancılaşmadır. Klasik anlamda Marx'ın (2021) kullandığı yabancılaşma, emek sürecinde insanın kendi ürettiği dünyaya yabancılaşmasını ifade eder. Baudrillard (2012) ise tüketim toplumu bağlamında benzer bir yabancılaşmanın tüketim nesneleri ve mekân aracılığıyla yaşandığını öne sürer; kapitalizmin bireyi mekânlarıyla birlikte yabancılaştırdığını savunur. İnsan, içinde yaşadığı kente, binalara, kamusal alanlara aidiyet kurmakta zorlanır ve onları kendi varlığının bir parçası olarak görmek yerine, dışsal ve anonim şeyler olarak algılar. Bu psikolojik kopukluk, kent insanında yalnızlık ve anlamsızlık duygularını besler. Kalabalıklar içinde yalnızlık olgusu, tam da bu mekânsal yabancılaşmanın sonucudur: Etrafımız mekânlarla doludur; fakat hiçbirisi gerçek anlamda bir yere dönümez.

Mimarlık kuramında fenomenolojik yaklaşımlar, bu yabancılaşmaya çare olarak yeniden yer kavramına ve deneyime vurgu yapar. Christian Norberg-Schulz (1980) gibi düşünürler, Heidegger'den ilhamla "yerin ruhu" (*genius loci*) kavramını ortaya atarak her özgün mekânın kendine ait bir anlam ve atmosfer taşıdığını savunurlar. İnsan ancak bu ruhu hissederek orada yerleşik hâle gelebilir. Benzer şekilde, Juhani Pallasmaa (2018, s. 31), duyuların mimarlıktaki rolünü hatırlatarak, mekânın salt görsel bir imge değil; kokusuyla, sesiyle, dokusuyla bütüncül bir deneyim olduğunu vurgular. Bu görüşler, Kartezyen rasyonalizmin tek boyutlu mekân tanımlarına bir tepki niteliğindedir. Gerçekten de mekânı yalnızca ölçülen ve kontrol edilen bir nesne olarak görmek, onu insanın yaşam dünyasından koparmıştır. Fenomenolojik

yaklaşım ise mekânı yeniden yaşayan özneye bağlar. Mekân, onu deneyimleyen özne tarafından anlamlandırılır. Nitekim Beyhan Bolak Hisarlıgil, Heidegger'in fikirleri doğrultusunda insanların çevrelerini önce oraya yerleşerek ve duygusal tepkiler vererek anlamlandırdıklarını, ancak sonrasında davranış ve eylemlerini rasyonel düzende kurguladıklarını belirtir (2008, ss. 31-32). Bu bakış açısı; anlamın kaynağının salt akıl değil, öncelikle yaşantı ve duyguda yattığını ortaya koyar.

Günümüz koşullarında derin bir yerleşme ve anlamlandırma sürecini herkes için mümkün kılmak zordur. Küreselleşme ve hızlı kentleşme, mekânları süratle dönüştürmekte; çoğu zaman bireylerin uyumlanıp aidiyet geliştireceği süreç başlamadan mekânın çehresi değişmektedir. Kentlerin tarihî dokuları tahrip edilip yerine yükselen anonim kuleler, insan-mekân ilişkisindeki sürekliliği bozmaktadır. Bu nedenle modern insan, âdeta Heidegger'in betimlediği yersiz yurtsuz kimliğe bürünmüştür. Yerleşmenin imkânsızlığı, sadece fiziksel barınma sorunu değil; aynı zamanda manevi ve varoluşsal bir sorundur. Bu bağlamda, mekânın anlamının nasıl yeniden üretilebileceği konusunda mimarlık disiplinine bir sorumluluk yüklenmektedir. Mimarlık, insanın tekrar yerleşebileceği yerleri nasıl yaratabilir? Yabancılaşmayı azaltacak, insanların mekânla bağ kurmasını sağlayacak tasarım ve planlama yaklaşımları nelerdir? şeklindeki pek çok soru, mekân kavramının değişen anlamını kavramak kadar, onu yeniden anlamlandırmanın da yollarını aramaktadır.

4. SONUÇ

Mimarlık kuramında mekân ve yer kavramlarının tarihsel, toplumsal ve felsefi katmanlarıyla birlikte zaman içindeki evrimine bakıldığında, karmaşık ve çok boyutlu bir tabloyla karşılaşmaktadır. Mekân, Sanayi Devrimi'yle birlikte üretim biçimlerindeki dönüşümlere bağlı olarak metalaşmış ve soyut bir hâle bürünmüştür. Bu süreçte yerel ve özgül anlamlar, evrensel bir planlama dili içinde kaybolmuş ve ikincil planda kalmıştır. Modernite, mekânı bilimsel ve rasyonel aklın hâkimiyeti altına alırken, yer kavramını göz ardı etmiştir. Neticede, günümüz tüketim toplumunda mekânın anlamı büyük ölçüde azalmış; mekân bir değer ve deneyim alanı olma özelliğini yitirerek imgeye dönüşmüştür.

Tüketim toplumunu bireyleri, hayatın hızlı akışı içinde kendi varlıklarının anlamını bulmaktan uzaklaşmışlardır. Mekânla kurdukları ilişki, sadece var oldukları bir alan olarak kalmakta; mekânı etkileyen veya mekân

tarafından etkilenen bir deneyim kurmaktan uzaklaşmaktadırlar. Birey, mekândan geçmişe dair deneyimler edinemez ve gelecekle de bir ilişki kuramaz. Mekâna ilişmekle yetinir, onu sadece içinde yaşadığı bir kabuk olarak görür. Böylece mekân, bir tüketim nesnesine indirgenirken; kolektif bir bilincin ürünü olma niteliğini de kaybeder.

Mekânın anlamının görünür hâle gelmesi ya da tamamen yitirilmesi, içinde bulunulan toplumsal koşullara bağlıdır. Dolayısıyla mimarlığın amacı yalnızca işlevsel barınaklar inşa etmekle sınırlı olmamalı; aynı zamanda anlamlı yerler yaratmayı da hedeflemelidir. Mekân, bu bağlamda sadece fiziksel bir nesne olmaktan çıkarılıp kültürel, tarihsel ve duygusal boyutlarıyla da ele alınmalıdır.

Mekâna anlam kazandırmak ve yerleşmenin imkânlarını aramak, çağdaş mimarlığın hem teorik hem de pratik bir meydan okumasıdır. İnsanın mekânla kurduğu köklü bağın yeniden örüldüğü, yabancılığın çözülerek yerini ontolojik bir yakınlığa bıraktığı ve imgelerden sıyrılarak derinlikli deneyimlerin önem kazandığı bir gelecek, mimarlık kuramının bugünden inşa etmeye çalıştığı düşsel bir ufuk olarak belirlemektedir. Mekân, bu ufukta yeniden yer hâline gelecek; içinde yaşanan, anlam bulunan ve ruhu olan bir varlık düzeyine ulaşacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırma, Etik Kurul Kararı gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Agnew, J. A. (1984). Devaluing place: People prosperity versus place prosperity and regional planning. *Environment and Planning D: Society and Space*, 2(1), 35-45. <https://doi.org/10.1068/d020>
- Augé, M. (2016). *Yok yerler* (T. Ilgaz, Çev.). Daimon Yayınları. (Orijinal eser 1992'de yayımlanmıştır).
- Bachelard, G. (2017). *Mekânın poetikası* (A. Tümertekin, Çev.). İthaki Yayınları. (Orijinal eser 1992'de yayımlanmıştır).

- Baudrillard, J. (1996). Conclusion: Towards a definition of 'Consumption', In the *system of* (J. Benedict, Trans., pp. 199–205). Verso. (Orijinal eser 1968'de yayımlanmıştır).
- Baudrillard, J. (2012). *Tüketim toplumu: Söylenceleri yapıları* (H. Deliceçaylı ve F. Keskin, Çev.). Ayrıntı Yayınları. (Orijinal eser 1970'de yayımlanmıştır).
- Baudrillard, J. (2018). *Simülakra ve simülasyon* (O. Adanır, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Bolak Hisarlıgil, B. (2008). Martin Heidegger'de "Mekân" düşüncesi: Hermeneutik-fenomenolojik bir yaklaşım. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(25), 23-34.
- Casey, E.S. (1998). By way of body: Kant, Whitehead, Husserl, Merleau-Ponty. In the, *fate of place: A philosophical history* (pp. 202-242). University of California Press.
- Cevizci, A. (1997). *Felsefe sözlüğü*. Ekin Yayınları.
- Cresswell, T. (2004). *Place: A short introduction*. Blackwell Publishing.
- Debord, G. (1996). *Gösteri toplumu ve yorumlar* (A. Ekmekçi ve O. Taşkent, Çev.). Ayrıntı Yayınları. (Orijinal eser 1967'de yayımlanmıştır).
- De Certeau, M. (1984). *The practice of everyday life* (S. Rendall, Çev.). California Press.
- Descartes, R. (2015). *Meditasyonlar: Metafizik üzerine düşünceler* (Ç. Dürüşken, Çev.). Alfa Yayınları. (Orijinal eser 1641'de yayımlanmıştır).
- Elden, S. (2004). Between Marx and Heidegger: Politics, philosophy and Lefebvre's the production of space. *Antipode*, 1(36), 86-105.
- Harvey, D. (2016). *Sosyal adalet ve şehir* (M. Morali, Çev.). Metis Yayınları.
- Heidegger, M. (2008). *Varlık ve zaman* (K.H. Ökten, Çev.). Agora Kitaplığı. (Orijinal eser 1927'de yayımlanmıştır).
- Jammer, M. (1993). *Concepts of space: The history of theories of space in physics*. Dover Publications.
- Kant, I. (2022). *Saf aklın eleştirisi* (N. Pektaş, Çev.). Gece Kitaplığı. (Orijinal eser 1781'de yayımlanmıştır).
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi* (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık. (Orijinal eser 1974'te yayımlanmıştır).
- Lefebvre, H. (2015). *Şehir hakkı* (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık. (Orijinal eser 1968'de yayımlanmıştır).
- Marx, K. (2021). *1844 el yazmaları* (M. Belge, Çev.) (13. Baskı). İletişim Yayınları. (Orijinal eser 1932'de yayımlanmıştır).
- Morris, D. (2004). *The sense of space*. State University of New York Press.
- Norberg-Schulz, C. (1971). *Existence space and architecture*. Praeger.
- Norberg-Schulz, C. (1980). *Genius loci: Towards a phenomenology of architecture*. Rizzoli.
- Pallasmaa, J. (2018). *Tenin gözleri* (A. U. Kılıç, Çev.). Yem Yayınları. (Orijinal eser 1996'da yayımlanmıştır).

- Sharr, A. (2010). *Mimarlar için Heidegger* (V. Atmaca, Çev.). Yapı-Endüstri Merkezi. (Orijinal eser 2007'de yayımlanmıştır).
- Tuan, Y. F. (1975). Place: An experiential perspective. *Geographical Review*, 65(2), 151-165. <https://doi.org/10.2307/213970>
- Van de Ven, C. (1978). *Space in architecture: The evolution of a new idea in the theory and history of the modern movements*. Van Gorcum Assen.
- Whiteman, J. (1987). On Hegel's definition of architecture. *The MIT Press*, (2), 6-17.